

LLIBERTAT DE, LLIBERTAT PER A...

ALFREDO GONÇALVES

São Paulo, Brasil

El desig de llibertat, al llarg dels segles, ha estat, de ben segur, un dels companys més fidels de la mateixa història de la humanitat. La literatura de tots els temps presenta exemples clàssics, simbòlics i emblemàtics d'aquesta condició humana del dubte i de la interrogació, de la inquietud i de la itinerància, de la recerca i de la llibertat. A títol d'il·lustració, podem subratllar les figures d'Abraham, "l'arameu errant" als textos bíblics; d'Ulisses, "el brau guerrer", pelegrí de terres i mars; de Don Quixot, "el cavaller de la trista figura", combatent de tots els mals; de Proust, "a la recerca del temps perdut", entre tantes altres experiències. La llibertat, per les seves implicacions teòriques i pràctiques, fascina i atemoreix l'ésser humà alhora.

Però és en l'aurora dels "temps moderns", primer amb el Renaixement Italià, després amb l'"era de les revolucions" i l'"era del capital" (Hobsbawn), que la llibertat guanya ales més atrevides i vols més llargs, sobretot als països occidentals. Juntament amb la llibertat, fent de germanes bessones, creixen també la individualitat i la subjectivitat humanes. Emancipada de les teocràcies medievals, presoneres de la noció de cristiandat, el principi de la raó substitueix la idea de l'Ésser Suprem com a referència per al comportament de l'individu i dels pobles. L'antropocentrisme pren el lloc del teocentrisme. El de Descartes, l'imperatiu categòric de Kant, i la filosofia de la història de Hegel i Marx constitueixen marcs rellevants en aquest itinerari.

Mentrestant, en el decurs de la Independència dels Estats Units (1776), de la Revolució Francesa (1789) i de la Revolució Industrial (segle XIX), una mena de llibertat sense fre, aplicada a la política econòmica i al sistema de producció capitalista, genera el seu contrari: el liberalisme. Es tracta, en síntesi, d'un darwinisme socioeconòmic i políticocultural que, fonamentat en el principi de selecció natural, acaba per enfortir els forts i debilitar els dèbils. La llibertat es converteix en una convivència perversa entre taurons i sardines, o entre gallines i guineus, a l'interior d'un mateix espai. Amb el temps, el mateix exercici de la democràcia, un cop distorsionats els seus ideals genuïns, no serà sinó un mer esquelet legal per mantenir la riquesa, els privilegis i la influència de la classe dominant.

Les dues cares de la llibertat

També a Llatinoamèrica i el Carib, la llibertat ha sofert els seus avenços i les seves reculades, ha tingut durs revessos i topades diverses. Des del temps de la colònia, fins a les repúbliques actuals, alguns països, passant per l'experiència de l'imperi, han tingut intenses i complexes lluites per a l'alliberament. Simón Bolívar continua sent una icona de la Pàtria Gran. La llibertat creix entre nosaltres en un terreny ardu i espinós. Els moviments indígenes, negres i populars no han deixat mai d'intentar conquerir-la, semblant pel camí una pila de màrtirs. En la dependència dels països centrals, incrustada des de ben aviat en el capitalisme mercantil, després industrial i financer, sobretot com a abastidora de matèries primeres i de mà d'obra barata, els nostres pobles han patit l'agulló de l'esclavitud, i també el somni de la llibertat i de la pau.

De fet, en els moviments socials, en les comunitats eclesiàstiques de base (CEBs), en les pastorals socials o en la Teologia de l'Alliberament (TdL) del continent llatinoamericà i caribeny, el concepte de llibertat ha estat ostatge de fortes ambigüitats. Sota les botes de la repressió militar, durant els règims autoritaris, es va privilegiar la "llibertat de" en detriment de la "llibertat per a". No pas poques vegades, la concepció de llibertat neix com a necessitat d'alliberar-se de la dictadura, del latifundi, del colonialisme, de la dependència, de les oligarquies, del masclisme, de la pobresa i de la fam. D'aquí l'ús tan recurrent i tan carregat del terme "alliberament", el qual endinsa les seves arrels i es torna més o menys legítima en l'experiència fundadora del poble d'Israel, en deixar l'opressió d'Egipte a la recerca de la terra promesa, narrada a l'Èxode.

La urgència dels moviments d'alliberament ha deixat hivernant la segona dimensió de llibertat. Tant és així que, reprenent la inspiració bíblica, després de deslliurar-se de les urpes del faraó i trobar-se al desert, el nou poble lliure d'Israel cau en una enyorança malaltissa del temps en què, fins i tot sent esclaus, tenien alguna cosa per menjar. És a dir, la llibertat es va tornar un fardell més pesat que la mateixa esclavitud. "La por a la llibertat" (Erich Fromm) va dur els hebreus a depositar als peus d'algú (Moisés i Aaron, Iahvè)

la responsabilitat de ser lliure. És a dir: d'assumir les conseqüències pels seus propis actes. L'imperatiu col·locat per "la llibertat de" ha deixat a l'ombra la necessitat de pensar "la llibertat per a". Aquesta última ha estat ajornada per culpa de les necessitats de donar respostes immediates a problemes tan urgents com, per exemple, la misèria i la fam, la persecució política i la tortura.

Això potser explica, en part, la dificultat de les esquerres llatinoamericanes i caribenyes d'elaborar un projecte popular per als respectius països. La història remota i recent ens ha fet extremadament capaços de fer una crítica profunda i eficaç, en termes econòmics, socials, polítics i culturals. En d'altres paraules: els intel·lectuals i líders d'aquest subcontinent sabien perfectament el que no era bo per a la població en general, però continuaven reticents pel que fa al que calia fer. Si, d'una banda, la teologia de l'alliberament i la inspiració bíblico-teològica va ajudar a cimentar una matriu teòrica orgànica i alliberadora (com diria Gramsci), d'altra banda, va reduir el concepte de llibertat a la seva dimensió negativa (llibertat de).

El gran desafiament actual, tant en termes eclesíasts com sociopolítics, és aprofundir la dimensió positiva de la llibertat (llibertat per a). De tot plegat en resulta la necessitat de construir conjuntament un projecte de societat, en un context més ampli d'una nova civilització. No n'hi ha prou de reduir les relacions antigues d'opressió i explotació. Cal reconstruir nous llaços de solidaritat, justícia i pau. Cal repensar, de dalt a baix, les relacions interpersonals i familiars, comunitàries i socials, polítiques, econòmiques i socials, ja sigui en l'àmbit nacional o internacional. Aquesta tasca constitueix un desafiament de la societat com un tot, i requereix no pocs desafiaments. Passem-ne a descriure uns quants.

Principals desafiaments

El primer desafiament és combatre la panacea del creixement com a únic remei per a la crisi mundial, amb repercussions en cada nació. Es tracta d'un remei que té greus efectes col·laterals per a la salut del planeta, així com per a la vida en totes les seves formes (biodiversitat), tot reduint, per tant, la qualitat de la vida humana. Si el diagnòstic és correcte, el guariment es dona no pas per un creixement cada cop més devastador, sinó per noves formes de redistribució dels

beneficis del progrés tecnològic. La llibertat humana, davant dels recursos naturals i les altres formes de vida, té límits que es tornen cada vegada més imperatius. Els efectes destructors en nom del creixement, de l'acumulació i del progrés tècnic exigeixen repensar la llibertat humana no com un "fer el que es vulgui", sinó com un "fer el que porta al bé comú". Potser és el moment de passar de l'antropocentrisme al geocentrisme, entenent "geo" com a font i origen de la vida i de la seva conservació.

L'element anterior ens mena a un segon desafiament. Aquest parteix de la consciència, avui dia creixent, que els diversos ecosistemes del planeta es troben entrelaçats de tal manera que la desaparició de qualsevol espècie animal o vegetal, per exemple, comporta serioses implicacions a les generacions futures. La llibertat del present no pot comprometre la llibertat dels nostres descendents. No tenim pas el dret de reduir-los a noves formes d'esclavitud, tals com la desertificació i l'escassetat d'aigua, les catàstrofes "naturals", la contaminació de l'aire i de l'aigua, l'escalfament global, etc. D'aquí ve la necessitat d'una nova civilització, basada en models més sobris i responsables, solidaris i sostenibles. Cal recordar aquí la supremacia urgent del "ben viure", en una convivència pacífica i en la cura del nostre planeta, sobre el "viure bé" a través del luxe i el malbaratament dels grups i dels països rics.

Finalment, però no en últim lloc, hi ha el desafiament d'ampliar la participació popular en els canvis necessaris i urgents que s'han de dur a terme. En aquest cas, vol dir reformular de soca-rel la mateixa pràctica democràtica, la qual pressuposa la llibertat personal, social i política. La democràcia, en el seu origen, no pot reduir-se a la litúrgia espectacular i demagògica de les campanyes electorals, de les eleccions periòdiques, del ritual dels vots i les urnes. El que s'ha de fer és crear nous canals, nous instruments i nous mecanismes de participació i control per part de tota la població. La llibertat, en termes polítics, exigeix una nova forma de democràcia, més directa i participativa. Fent una metàfora futbolística, el desafiament és fer que el poble baixi de la grada, entri al camp i jugui també el partit. No n'hi ha prou amb un patriotisme passiu d'electors subordinats, sinó que cal avançar cap a l'exèrcit actiu, lliure i conscient de la ciutadania.